

REFERENCES

1. Veber. M. Protestantskaya etika i dukh kapitalizma, 1905.
2. Ístoríya yekonomíki ta yekonomíchnoi dumki: víd ranníkh tsivilízatsíy do XX st.: navch. posíb. / V.V. Kozyuk [ta ín.] ; za red. V.V. Kozyuka, L.A. Rodíonovoí. – K. : Znannya. 2011. – 582 s.
3. Shaff Filip Istoriya khristianskoy tserkvi / tom III: Sovremennoye khristianstvo. Reformatsiya v Shveytsarii. – S-Pb: BIBLIYA DLYA VSEKH, 2012. – 550 s.
4. Peter A. Lillback. The Reformation and Education. Tabletalk Magazine, 2016.
5. Paul Gregory Alms. Families of the Reformation. The Lutheran Witness, 2016.
6. Jonathan Wellum, The Impact of Christian Reformation – 500th Anniversary, Rocklinc, 2017, p.1–6.

Надійшла до редакції 11.02.2018

УДК 1 (091)+130.1

Салій А.

кандидат філософських наук, доцент,
зав. кафедри філософії і суспільних наук Вищого державного навчального
закладу України «Українська медична стоматологічна академія»
anatoli.salj@gmail.com

**СТАРЦІВСТВО І САМОТНІСТЬ:
ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ**

Старцівство – унікальний феномен у християнській аскетичній практиці, який у кожную історичну епоху набував особливих, лише йому властивих рис. В основі цього явища перебуває принцип духовного супроводу старцем тих, хто у питаннях віри не надто обізнаний або потребує духовного наставництва. При чому віковий критерій, у даному випадку, може не відігравати ключової ролі. До осмислення цього феномену, у різні періоди, зверталися Ф. Достоевський, К. Леонтьєв, В. Екземплярський, В. Соловйов та інші, але він до цього часу залишається закритим для повного його розуміння.

Ключові слова: старцівство, відлюдництво, аскетизм, духовний супровід, самотність.

Saliy A.

Candidate of Philosophy, docent, Higher state educational establishment of Ukraine
«Ukrainian medical stomatological academy»

VENERATED ADVISORY AND SOLITUDE: THEIR INTERPRETATIONS IN THE RUSSIAN HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL TRADITION

The phenomenon of venerated advisory, provided by a spiritual leader – starets, – is a unique Christian ascetic practice, which acquired special features in each particular historical epoch. At the heart of this phenomenon, there is a principle of spiritual guidance by the elder for those who are not very knowledgeable in the issues of faith or who need spiritual mentoring. In this case, the age criterion may not play a key role. F. Dostoyevsky, K. Leontiev, V. Ekzempliarski, V. Solovyov and others addressed this phenomenon in different periods, but it still remains understudied and thus requires further research for complete understanding.

The author aspires to consider the phenomenon of venerated advisory not only in the context of its religious representation, but also as an important social element, which performs a special function in the process of becoming an individual, searching for one's own self, determining one's place in the society. This is despite the fact that the very phenomenon of venerated advisory is inextricably linked with social alienation and the need for seclusion from the world.

An important part of the study is the author's attempt to clear the phenomenon under consideration from excessive romanticism, which was inherent, for example, to F. Dostoyevsky, as well as to prevent obvious disregard for its true significance in the cultural process of the 18th and 19th centuries.

Key words: *venerated advisory, seclusion, asceticism, spiritual support, solitude.*

Салий А.

кандидат философских наук, доцент, зав. кафедрой философии
и общественных наук Высшего государственного учебного заведения Украины
«Украинская медицинская стоматологическая академия»

СТАРЧЕСТВО И ОДИНОЧЕСТВО: ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В РОССИЙСКОЙ ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ ТРАДИЦИИ

Старчество – уникальный феномен в христианской аскетической практике, который в каждую историческую эпоху формировал свои особые, только ему присущие черты. В основе этого явления находится принцип духовного сопровождения старцем тех, кто в вопросах веры не имеет достаточных знаний либо нуждается в духовном наставнике. При чем

возрастные критерии, в данном случае, могут не играть ключевой роли. К осмыслению этого феномена, в разное время, обращались Ф.Достоевский, К. Леонтьев, В. Экземплярский, В. Соловьев и другие, но он до сих пор остается закрытым для полного его восприятия.

Ключевые слова: старчество, отшельничество, аскетизм, духовное сопровождение, одиночество.

Постановка проблеми. Традиція старцівства має тисячолітню історію, але до цього часу не втрачає своєї актуальності серед дослідників. Старець – як авторитет і духовний наставник, завжди асоціюється із самотністю та мудрістю. Важливою рисою старцівства є його акценти на відлюдництво, а отже можна говорити про те, що на саму ідею відлюдництва у російській релігійно-філософській традиції накладається своє уявлення про вседність через самотність. Власне це має означати, що розуміння того, хто страждає повинно проходити через страждання; він повинен пережити самотність, для того, щоб зрозуміти відчай самотньої людини, яка сама змушена нести не легкий хрест самотності [5, с. 56]. Хоча необхідно не забувати і те, що відлюдництво у російській філософській традиції розглядалося швидше як явище більш негативне аніж позитивне.

Часто увага зверталася на те, що усамітнення загрожує перетворитися на втечу від боротьби із пристрастями. Тому самітник, який намагався в пустелі позбавитися від негативного впливу світських насолод, зовсім не очікувано навіть для самого себе, міг піддатися їх згубному впливу. Неможливість самому хоч якось протистояти різноманітним спокусам в усамітненні, покладалася на неробство і елементарну бездіяльність самих відлюдників, що характерно суперечило самій суті аскетичної традиції. І це кардинально відрізняло російську православну аскетичну традицію від ранньої єгипетської чи палестинської, які у своєму ісихазмі прагнули максимальної усамітненості та ізоляваності, що паралельно поєднувалося із духовними практиками. Можливо саме тому, значний вплив на російських мислителів ХІХ століття справила ідея старцівства.

Основний зміст. Сам по собі інститут старцівства, починаючи від періоду Київської Русі, відіграв особливу роль у практиці усамітненого подвижництва. Явище старцівства було новою формою стародавнього інституту відлюдництва, яке містило у собі характерні самобутні риси [13, с. 220]. Старцівство передбачало поєднання самотності та відлюдництва з тісною духовною взаємодією між двома монахами: старцем, який виконував роль наставника і брав на себе повну відповідальність за «душу» учня [10, с. 58] та послушника, який зобов'язувався відректися від власної волі, від думок і бажань, повністю підпорядкувавши себе наставникові. Прикінцева мета полягала у перетворенні послушника на подвижника, при тому, що відірваність від світу часто

зберігалась, так як старець і послушник могли жити у схимі, відірвано як від мирських людей, так і від монахів.

Важливою рисою самотності у схимі можна виділити те, що у даному випадку самотність допомагає внутрішній духовній діяльності, а зовнішні чинники і почуття виводить на другий план, а то і взагалі знівельовує їх. Своєрідною особливістю російського старцтва, на відміну від західної традиції відлюдництва, є поєднання суворого подвижництва і усамітненості із, так званим, дієвим началом. Старці могли активно спілкуватися із простими людьми, виступати їм в ролі духовного наставника і помічника, бути таким собі живим прикладом справжнього християнського подвигу. А парадоксальність ситуації у російській релігійній філософії, в цьому напрямку, полягала у тому, що у старцтві гармонійно поєднувалося два абсолютно різних, навіть протилежних начала: свій авторитет і духовну велич старець набуває шляхом усамітнення, але залишаючись на самоті, він встановлює таку плідну форму контакту, взаємодію аскетичної традиції, яка допомагає тримати живий зв'язок із людьми, з тими, кому потрібне його слово, порада і духовна підтримка.

Саме у такому контексті змальовує старця Зосиму Ф. Достоевський [2, с. 30], коли говорить, що старець – це той, хто бере вашу душу, вашу волю у свою душу і свою волю. Достоевський вважає, що обравши собі старця, людина відрікається від свого «я» і передає йому усього себе у повну покору з максимальним самовідреченням. Таким чином зрікаючись себе, людина цілковито зливається з наставником. Вірогідно, що Ф. Достоевський знав із власного досвіду про те, що він писав. Адже далеко не останню роль у його творчості відіграли тривалі бесіди із старцем Амвросієм, монахом Оптиної пустині, які мали місце у 1878 р., і як вважається, по своєму вплинули на формування зовнішнього фону «Братів Карамазових». Сам Достоевський жодного разу ніде не написав про свій досвід спілкування зі старцем Амвросієм, але за нього це зробила дружина, Анна Григорівна, яка у своїх спогадах, одним абзацем, зазначила, що повернувся із пустині він дуже спокійний. З його слів, зі старцем він говорив два рази, і виніс із тих бесід глибоке враження [9, с.703–704]. Через деякий час стало відомо і те, яке враження справив Достоевський на старця. А він сказав коротко: «Це той, хто кається» [8, с. 73]. Можливо для сторонніх такі слова могли видаватися як своєрідна похвала і вияв поваги. Та, судячи з сього, у Достоевського повного відчуження від власної волі заради послуху не відбулося. Але трапилося те, заради чого мислитель і відправився у цю мандрівку до Оптиної пустині – реальний і живий схимник Амвросій, допоміг сформувати образ ідеального монаха старця Зосими. Усе, що Достоевський відчув і побачив у житті Амвросія, він вклав у Зосиму.

Саме цей старець-відлюдник у Достоевського сформується у людину, яка щиро позбавлена лукавства, не сприймає показного політиканства, гостро відчуває і реагує на фальшиве благочестя. Здавалося, що такому відлюднику і

довіритися можна! Та все ж, самому Достоевському впевненості це не додасть, він як і раніше відчуженість від власної волі і внутрішньої сутності називатиме «страшною школою життя», не довіряючи нікому остаточно. Він вважатиме, що це, випробувана тисячоліттями зброя для морального перенародження людини від рабства до свободи і внутрішнього самоудосконалення, вона може кінець-кінцем перетворитися на зброю гостру з обох боків і призведе замість смиренності і остаточного самоконтролю, навпаки, до вищого ступеня гордовитості, тобто до пут, а не до свободи [2, с. 31–32]. Як діє ця зброя, Достоевський у своєму творі, продемонстрував яскраво, хоча змальований ним старець Зосима, що мав душу світлу та прозору, реальними оптинськими монахами був визнаний неправильним, а його слова неправдивими [9, с. 706–707].

Оригінальний підхід до розуміння суті старцівства та відлюдництва, як його невід'ємної риси, сформулював Костянтин Леонтьєв, який достатньо скептично висловлювався щодо ідеалістичного бачення цього явища, наприклад, тим самим Ф. Достоевським [4, с. 218], апелюючи навіть до насмішливих форм. Можливо іронічний сміх оптинських монахів над образами Достоевського, який чув К. Леонтьєв і не без задоволення описував, так само був частиною «реалізму справжнього життя». Адже важко навіть припустити, щоб спостереження і переживання людини, яка прожила в монастирях кілька років безвиїзно в якості відлюдника, яка на кінець життя прийняла постриг під іменем Климент, не мали ніякого стосунку до того, що і є справжньою реальністю.

Власне, сам К. Леонтьєв виходить з того, що кожен, хто стоїть на шляху до усамітнення, по своєму сприймає його і потребу в ньому. І якщо вже говорити про так званий ідеал вищого відречення, то він, одного разу засвоєний, по різному відображатиметься на якихось особистих життєвих смаках чи сімейних правилах [4, с. 126–127]. Одна із найважливіших рис, якій може навчити старець, так це не соромитися власного страху перед Богом, не боятися зізнатися у цьому навіть самому собі. Можливо у цій тезі можна побачити і особисту драму К. Леонтьєва, цю «самотню і нікому не відому людину, яка багато у чому передвизначила Ніцше» [1, с. 4]. Адже він усе своє життя проторував шлях до Христа, сповідував його, говорив з ним, став таємним монахом, по кілька років усамітнено жив у Оптиній пустині, знайшов і вивернув власне єство, фактично світ прокляв, але Христа так і не зрозумів [6, с. 28].

Власне можна говорити про те, що російська філософська думка другої половини XIX ст., схилилася до розгляду проблеми самотності та відчуженості здебільшого імпліцитно, деякою мірою опосередковано. Самотність – це переважно таке собі відхилення від норми, поняття абсолютного індивідуалізму і неприйняття ідей єдності. Філософія XIX – початку XX т. перебуває у ситуації постійного пошуку синтезу індивідуального та суспільного, чогось зовсім інакшого, аніж те, що пропонував, з одного боку, західний індивідуалізм, а з іншого характерний місцевий колективізм. Десь на цій вісі перебувала і ідея

руського християнського старцівства, якою цікавився і Володимир Соловйов. Він вважається ключовою постаттю в історії російської філософії. Адже саме в його працях намітилося специфічне гармонійне об'єднання ідей спільності та єднання з індивідуалістичною філософією Західної Європи. Саме так змогла сформуватися ідея об'єктивно даної єдності космосу, природи, людини і Бога; єдності життя, історії та пізнання у його ідеях метафізики Всеєдності і Боголюдства. З творів Вол. Соловйова можна починати відлік того інтелектуального розквіту, який прийшовся на початок ХХ ст. і надав російській філософії статус оригінальної традиції, яка по своєму з часом, могла впливати і на розвиток західноєвропейської філософської думки [3, с. 179].

Соловйов розглядав людство як духовно-матеріальну єдність людей, як всесвітню форму єднання матеріальної природи з божеством, або ж особливу форму сприйняття божества природою [12, с. 568]. Він критикує індивідуалізм християнства за спотворення сутності християнського Одкровення. З цих позицій своєрідний скепсис у нього проглядається і до старцівства. І якщо, наприклад, подорожуючи з Достоевським до Оптиної пустині, для останнього воно розкрилося як внутрішня потреба, то для Соловйова подорож була просто цікавою. І навіть у мотивації Достоевського він вбачав прагматичний літературний підтекст. Принаймні про це він пише у листі до К. Леонтьєва: «Достоевський спеціально їздив до Оптиної Пустині минулого літа для перших частин свого роману». Можливо тому і бесіди зі старцем Амвросієм не принесли задоволення нікому з них, а старець, за окремими свідченнями, відгукнувся про Вол. Соловйова як про людину, яка не вірить у життя після смерті [9, с. 704]. Соловйов стояв на тому, що обмежуючи справу спасіння якимось одним життям, псевдохристиянський індивідуалізм повинен відрікатися не лише від світу у конкретному, тісному сенсі – як то від суспільства чи громадської діяльності – але від світу у широкому його значенні, включаючи усю матеріальну природу людини [11, с. 348]. Тому самотність і відчуженість він інших, заради якихось егоїстичних цілей чи цінностей, розглядаються мислителем як бездіяльне начало, що суперечить усій християнській моралі.

Таким чином, і самотність у В. Соловйова розглядається імпліцитно – через призму взаємостосунків особистості та суспільства. Вона перетворюється на деструктивний чинник індивідуального буття, яке протистоїть суспільному буттю і здатне чинити перепони колективному благу, враховуючи можливе кінечне спасіння чи єднання з Богом.

Кардинально відмінною від соловйовської була позиція В. Екземплярського, який вбачав у старцівстві особливу форму духовного наставництва. Екземплярський один із перших фундаментальних дослідників цього явища. Виходячи із розуміння самого поняття «монах» як «самотній», він акцентує вагу не тільки на зовнішніх контекстах, а і на порівняно іншому способі життя. Адже той, хто відходить від світу, перш з все шукає самотності і у побутовому

вимірі. Багато хто з таких відлюдників, з часом, ще більше захоплювалися усамітненням і більше не могли сприймати суспільство як раніше, тому, зберігаючи духовну незалежність, відходили у пустелі якнайдалі, як наприклад св. Арсеній. На думку Екземплярського, саме девіз раннього подвижництва – «Той монах, хто на спасіння ближнього дивиться так само, як і на своє власне» – став світоглядною основою з якої, з часом, і виросло старцівство [13, с. 143].

Важливою рисою В. Екземплярський відзначає те, що старець у сучасній церкві і у монашому побуті зовсім не був духівником, у звичайному розумінні цього слова. Багато тих, кого називали старцями, не мали священницького сану, але у сповідуванні помислів їх авторитет тримався на цілковито особливих моральних стосунках і зобов'язаннях між духовним отцем та послушником.

Безперечно, що старцівство – це чисто іночеський шлях. Відречення від світу, відчуження від нього, у монашому устрої частково, але істотно, може виражатися і у відреченні від власної волі, у обітниці послуху. Та говорячи про сучасне йому старцівство, Екземплярський був переконаний, що якби хто-небудь із давніх аскетів прийшов подивитися на нашого (сучасного) старця, то він навідріз відмовився б бачити у ньому монастирського наставника, так само як і у самій обителі християнський монастир [13, с. 224]. Головною причиною цих відмінностей Екземплярський схильний був вважати культурні аспекти. Адже для нього, у старцівстві знайшла своє відображення «особлива релігійна стихія православних монастирів». І якщо візантійська монастирська культура являла собою цілковиту відокремленість його членів від світу, то поезія російської монастирської культури не у тотальній ізольованості, і можливо навіть не у тому, що монастир сприймається як символ християнського життя, а ще як центр для народної свідомості, до якого тягнуться люди у моменти великої туги і печалі. І якщо, наприклад, Леонід Оптинський говорив, що найбільше у світі він хотів «тихенько сидіти у своїй келії на самоті, але тільки жаль до людей змушувала його постійно бути на людях», то цими словами він виражав настрої і бажання десятків інших старців [13, с. 226].

Висновки. Аналізуючи явище старцівства дуже складно не помітити, що російське старцівство є елементом зовсім іншого порядку. Це інститут, який належить до сфери стосунків традиції з оточуючим її зовнішнім світом, соціумом. Він не може претендувати на тотальну універсальність, але містить у собі особливі риси східноправославного ісихазму. Тобто, у його формуванні змогли проявитися характерні нотки російської релігійної свідомості [7, с. 141–142]. Важливим елементом тут буде те, що саме у старцівстві змогла зародитися нова, плідна форма взаємодії аскетичної традиції зі світом і, так званою, мирською людиною.

Іншими словами – це специфічна форма, яка відповідає особливостям православного менталітету та його нагальним потребам. І вже у самій внутрішній складовій цієї форми приховано і загадку, і парадокс. Адже і реальний авторитет старця, і уся дійсність його служіння, повністю ґрунтується

на тому, що старець асоціюється із справжнім зразком ісихастського подвигу, з тим, хто зміг досягти його істинних висот. Але ж ісихазм – це не що інше, як священне мовчання, тобто така форма подвигу, яка завжди тяжіє до усамітненості. Тому здійснюючи, відповідно до самої сутності аскези, відхід від суспільства, зовнішнього світу, відчужуючись від нього, російська аскетична традиція, у той же час, завжди відчувала свою приналежність до християнського світу, вона повністю у ньому перебувала і відчувала певні зобов'язання морального характеру. Виконавцем цих внутрішніх зобов'язань і стало старцтво, у якому традиція здійснювала свою самовіддачу навколишньому християнському світові [14, с. 18–20]. Саме тип православного старцтва здійснював трансляцію традиції у соціальному просторі, але не у його повноті, а тільки у обраних етичних елементах.

Література

1. Бердяев Н. К. Леонтьев – философ реакционной романтики / Николай Бердяев // Леонтьев К. Восток, Россия и Славянство / Константин Леонтьев. – М.: Эксмо, 2007. – С. 3–27.
2. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы: роман / Федор Достоевский. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2006. – 781 с.
3. Евлампиев И.И. История русской метафизики в XIX – XX веках / Игорь Евлампиев. – СПб.: Алетейя, 2000. – т.1. – 415 с.
4. Леонтьев К.Н. Записки отшельника / Константин Леонтьев. – М.: АСТ, 2004. – 237 с.
5. Матеев Д.А. Феномен одиночества и проблема нарушения коммуникации / Даниэл Матеев. – Новосибирск: СИБ-ПРИНТ, 2012. – 183 с.
6. Мережковский Д.С. Страшное дитя / Дмитрий Сергеевич Мережковский // Леонтьев К. Восток, Россия и Славянство / Константин Леонтьев. – М.: Эксмо, 2007. – С. 28–35
7. Николаев Э.А., Ротач Н.С. Социокультурные аспекты феномена старчества и старческого служения // Власть. – 2010. – №7. – С.140 – 143
8. Плетнев Р.В. «Сердцем мудрые» (О старцах у Достоевского) // О Достоевском. Сб. статей. / Под ред. А.Бема. – т.2. – 1933. – 569 с.
9. Сараскина Л. И. Достоевский / Людмила Сараскина. – М.: Молодая гвардия, 2011. – 825 с.
10. Соловьев А. Старчество по учению святых отцов и аскетов / Александр Соловьев. – Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2005. – 167 с.
11. Соловьев В.С. Об упадке средневекового мирозерцания / Владимир Соловьев // Собрание сочинений в двух томах. – М.: Мысль, 1988. – т.2. – С. 339–350

12. Соловьев В. Критика отвлеченных начал / Владимир Соловьев // Соловьев В. Философское начало цельного знания. – Мн.: Харвест, 1999. – С. 398 – 906
13. Экземплярский В.И. Старчество / Василий Экземплярский // Дар ученичества. Сб. статей. – М.: Руссико, 1993. – С. 139–227
14. Хоружий С.С. Феномен русского старчества: примеры из духовной практики старцев / Сергей Хоружий. – М.: Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2006. – 272 с.

REFERENCES

1. Berdiaev N. K. Leont'ev – filosof reakcionnoj romantiki // Leont'ev K. Vostok, Rossija i Slavianstvo. – М.: Eksmo, 2007. – 3 – 27
2. Dostojevskij F.M. Brat'a Karamazovy: roman. – М.: AST, Tranzitkniga, 2006. – 786 s.
3. Evlampijev I.I. Istorija russkoj metafiziki v XIX – XX veke. – SPb.: Aleteja, 2000. – t.1. – 415 s.
4. Leont'ev K. Zapiski otshelnika. – М.: AST, 2004. – 237 s.
5. Mateev D.A. Fenomen odinochestva i problema narushenija komunikacii. – Novosibirsk: SIB-PRINT, 2012. – 183 s.
6. Merezkovskij D.S. Strashnoe ditja // Leont'ev K. Vostok, Rossija i Slavianstvo. – М.: Eksmo, 2007. – S. 28 – 35
7. Nikolaev E.A., Rotach N.S. Sociokulturnye aspekty fenomena starcestva i starcheskogo sluzhenija // Vlast'. – 2010.- №7. – S. 140 – 143
8. Pletnev R.V. «Serdcem mudrye» (O starcach u Dostoevskogo) // O Dostojevskom. Sb. statej / Pod. red. A. Bema. – t.2. – 1933. – 569 s.
9. Saraskina L.I. Dostojevskij. – М.: Molodaja gvardija, 2011. – 825 s.
10. Solov'ev A. Starchestvo po ucheniju sv'at'yx otcov i asketov. – Sergiev Posad: Svjato-Troickaja Sergieva Lavra, 2005. – 167 s.
11. Solov'ev V.S. Ob upadke srednievekovogo mirosozercanija // Solov'ev V.S. Sobranije sochinenij v dvuh tomah. – М.: Mysl', 1988. – t.2. – S. 339 – 350
12. Solov'ev V. Kritika otvlechennyh nachal // Solov'ev V.S. Filosofskoje nachalo celnogo znaniya. – Мн.: Harvest, 1999. – S. 398 – 906
13. Ekzempl'arskij V. Starchestvo // Ekzempl'arskij V. Dar uchenichestva. Sb. Statej. – М.: Russiko, 1993. – S. 139 – 227
14. Horuz'ij S.S. Fenomen russkogo starchestva: primery iz duhovnoj praktiki starcev. – М.: Izdatelskij Sovet Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi, 2006. – 272 s.

Надійшла до редакції 15.01.2018